

BASLAWISH KLAS OQIWSHILARINIŇ PSIXOFIZIOLOGIYALIQ ÓZGESHELIKLERI

Turdimuratova Nesibeli Bazarbay qızı

Berdaq atindagi Qaraqalpaq Mamleketlik Universiteti Kòrkem - òner fakulteti Àmeliy
psixologiya baǵdarı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13137630>

Anotatsiya. Bul maqalada baslawish klass oqıwshılarınıñ psixofiziologiyalıq ózgeshelikleri, dúzilis formaları, psixologiyalıq metodlar haqqında sóz etilgen.

Gilt sózler: psixofiziologiya, psixologiya, oqıwshı, shaxs, nerv sisteması.

PSYCHOPHYSIOLOGICAL DISORDERS OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. In this article, psychophysiological differences, structural forms, and psychological methods of elementary school students are discussed.

Key words: psychophysiology, psychology, student, personality, nervous system.

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются психофизиологические различия, структурные формы и психологические методы учащихся младших классов.

Ключевые слова: психофизиология, психология, студент, личность, нервная система.

Baslawish klass dáwiri 6-7 jastan 9-10 jasqa shekem dawam etedi. 6-7 jaslı balanıñ basqa jas dáwirlerindegi balalardan parqlı bolǵan tiykarǵı psixologiyalıq ózgesheliklerinen biri, onıńda ózine tán mútájlikleriniñ bar ekenligi. Bul mútájlikler óz mazmunına kóre tek tolıq bilim, kónlikpe hám qániygeligin iyelewge qaratılmay, bálkim oqıwshı bolıwǵa degen qálewin qalıplestiriwden ibarat. Bul mútájlikler tiykarında balanıñ óz portfeline, shaxsıy oqıw qurallarına, sabaq tayarlaw stolına, kitap qoyıw shkafına iye bolıw, úlkenlerdey hár kúni mektepke barıw qálewi jatadı. Áne usı mútájlik bala shaxsınıñ qalıplesiwine alıp keledi, sonday - aq onıñ sociallasıwında, óz pikirini erkin ayta alıw motivi úlken áhmiyetke iye esaplanadı.

Bul jasta balanıñ organlarında da órgeris payda boladı: buwınlar, bulshıq etler iykemligi artadı, súyekler de biraz dárejede bekkemlenedi, nerv sistemasındaǵı qozıw hám tormoz processleriniñ óz - ara tásiri kúsheyedi, tormoz burınıǵa qaraǵanda nerv iskerliginde óz ornına iye bola baslaydı, miydiñ mańlay bólegi biraz úlkeyedi, degen menen súyeklenip jetisiw ele dawam etedi, súyekler ele júdá qatqan bolmaydı, bulshıq etlerdiñ mayda shúyde nárselerdi

iykemli, epshil islewine járdem etiwı jetkiliksiz, nerv sistemasınıń qozıwı basımraq keledi, ele shıdamsız, ózin jıynaqlı, ustamlı túta almaydı.

Sonlıqtan balalardıń partaları, stolları olardıń denesine sáykes bolıwı, balalardı durıs otırǵızıw, kóp jazdıra bermew (barmaq etleri tez sharshaydı), oqıwdagı talaplardı kem - kemnen síndirip barıw, sharshasa, zerikse fizkul`minutka (dinamikalıq pauza) ótkeriwge túwrı keledi. Ásirese bul joqarıdagı shártler 1-2 klasslar ushın júdá kerekli.

Bul jas ushın negizgi xızmet – oqıw esaplanadı. Degen menen bala ómirinde oyın ele de áhmiyetli bolıp, oyınlar rolı (belgili bir wazıypanı atqarıp shıǵıwǵa qaratılǵan) oyınlar túrine kóshe baslaydı. Oyındaǵı bala atqaratúǵın rol yamasa wazıypa ondagı juwapkershilikti, shıdamlılıqtı, ózin basqarıwdı talap etip, onıń sociallıq – jámiyetlik mánsi kúsheydi (kópshilik arasında juwapkershilikti arttıradı). Bunday oyınlarda simvolika (belgiler, qıyalı obrazlar, sál nársese dál uslawǵa úyretedi)ǵa úyrenedi. Bul belgiler - ózgeshelikler balanıń mektepke oqıwǵa tayar múmkinshilikleriniń payda bolǵanlıǵın kórsetedi.

Mektepke kelgen bala názerindegi jáne bir nársede mektepte oqıw, bilimlerde úyreniw, jazıp sızıp biliwge úyretedi, bul keleshekte muǵallım, lyotchik, vrach, injener, satıwshı basqada kásiplerdi iyelewge járdem beredi, sonıń ushın oqıyman degen oyları da joq emes, bunday oylardı bala úyinde, baqshada, úlkenlerdi kórip, olardan esitip solarǵa bolǵan inta, qızıǵıwdı payda etedi. Biraq, bul ele tolıq qalıplesken emes, tek ǵana balanıń ishki poziciyası ǵana jáne pánlerdiń de tiykarların úyretiw balanı ájeplendirip, ózine tartıp túriwshı hám oqıw usılları balanı eltip, onıń aqıl oyına, sezimlerine qozǵaw salatúǵın formada bala jasına sáykes úyretilse ǵana pánniń mazmunına, mańızıda qızıqtıra aladı, biliwge umtılw - qızıǵıw payda boladı. Degen menen bul basqısh júdá ańsat ótpeydi, sebebi bala ele oqıw usılların, hár bir nárseni pám alıstırıp qabıl etiw, oylap kórip túsiniw usılları ballada ele qalıplespen boladı. Sonlıqtan bala ómirinde oqıw waqtında bir qansha qıyınshılıqlardı bastan keshiredi, bularǵa kónlige qoyıw bala ushın ańsat emes.

Bunday qıyınshılıqlar negizinen úsh tipte - túrde gezlesedi.

Birinshiden, bul mektep rejimi - bala erte túriwı, waqtında jetip keliwi, sabaq qaldırmaı, hár sabaqta belgili waqt dawamında tınısh, tártipli, dıqqatlı otırıwı, úy tapsırmalar islewi basqada talap etiledi, bala bularǵa ádetlenbegen, úyrenbegen dáslepki kúnleri tez sharshaydı, apetide ózgeredi, oqıwǵa bargısı kelmeydi, sabaqlardı qaldıra baslaydı, jánede kóplegen baneler tabadı. Bunday jaǵdaylarǵa alıp kelmew ushın hár bir ata - ana (úydegi úlkenler) Balanı xoshametlew, járdemlesiw, qollap - quwatlaw, geyde balanı tiyip uslawǵa háreket etiw (ádıllik penen) arqalı, úyde oqıwǵa jaǵday túwdırıwǵa háreket etiw arqalı ǵana erisiledi. Al, muǵallım bolsa óziniń

miyribanlığı, ádil talapshańlıǵı, abırayı arqalı erise aladı, bulardıń barlıǵı da balanıń jeke ózgesheligine qarap hár túrli usılda, baǵdarda ámelge asırılıwı shárt.

Ekinshiden, oqıtıwshı menen balanıń qatnası klasslas balalar arasında ózin seziniwi, úydegi úlken - kishilerdiń oǵan bolǵan qatnası, onıń óziniń basqalarǵa qatnasıda payda bolatúǵın qıyınshılıqlar. Oqıtıwshı qanday jaǵdayda da talapshań bolıwı shárt, balalardıń birewleri buǵan kónlige almaydı, sonıń menen birge átirapındaǵı balalar menen de sińisip kete qoymaydı, ózin jalǵızday kóredi, al úyde pútkúlley erkinlikke beriliwi itimal. Sonlıqtan balalardıń barlıǵına da teń qarawı, biraq bul qoyılǵan talap shártlerdi balalardıń qaysıların qáytip qabıllaytúǵının, jeke ózgesheliklerine sáykes usıl qollanıwı arqalı erisip baradı. Balalardıń óz - ara rawajlanıwında klassta kollektiv bolıp jumıslar atqarıw, olardıń bir - birine jaqın, qálemew sebeplerin anıqlap, qarsılıq kelispewshilik, ádalatsızlıq hám taǵı basqalar durıs sheshiliwi arqalı erisedi. Úyde de oqıwshınıń talabına sáykes múmkinshilik ornatiw, ástelik shıdam, sabırlılıq penen balanı tejeyp barıw, tekserip barıw arqalı ǵana erisiledi.

Úshinshiden, - balalar oqıw jılınıń ortalarında balalardıń oqıwında kem- kemnen ózinshe oylap sheshiwdi, izleniwdi talap etetúǵın wazıypalar, ásirese másele sheshiw, mazmundı ańǵarıw, salıstırıp parqın biliw, ulıwmalıqtı túsiniw usaǵan qıyın, aqıl - oyǵa talap qoyatúǵın wazıypalardıń qoyılıwı balalardı qıyın jaǵdayǵa salıp qoyadı. Sonlıqtan balada oylap tabıwdı talap etetúǵın wazıypalar ańsattan qıyınǵa, jeńilden quramalıǵa qaray úyretilse bala onsha qıynalmaydı. Ásirese, matematika, til pánlerine tiyisli materiyallar usılayınsha kem - kemnen sińdirilip barılıwı maqul.

Muǵallım hám bala qatnası arasındaǵı bir - birin túsiniwshilik bekkemlenip barsa bir - birine isenim kúsheydi, bul basqa balalar menen qatnas jasawda da úlgi bolıp xızmet etedi. Oqıwshılardaǵı jańasha ózgerislerdiń rawajlanıp barıwı olardaǵı oqıw xızmetiniń qáliplesip barıwı menen jánede jaqsılanadı. Oqıw xızmeti balalar ushın iskerliktiń jańa túri esaplanadı. Bul xızmet arqalı dúnya haqqındaǵı bilim, túsiniwler, olardıń nızamlılıqları, hár túrli másele, wazıypalardı sheshiwdiń ulıwma usıl jolları úyretiledi, ózlestiriwi támiynlenedi. Oqıwda oqıwshıda hám muǵallımde birgelikte is kórsetedi: oqıwshı - úyrenedi, oqıydı, ózlestiredi, oqıtıwshı túsindiredi, kórsetedi, uqtıradı, ózlestiriwdi basqaradı h.t.b. Eger oqıwda tek muǵallım islese, túsindirse, al oqıwshı aqılı menen ózlestirip otırmasa onda bunday oqıwdı oqıtıw dep ataw múmkin emes, demek eki jaqtıń teńdey qatnasıwı, aqıl oylarınıń birdey qatnasıwı arqalı ǵana ámelge asadı.

Oqıw xızmeti belgili bir dúziliske iye, olar tómendegiler:

- a) oqıw jaǵjayı (sitúaciya) – wazıypası;
- b) oqıw háreketleri;
- v) qadaǵalap, sınap barıw (kontrol)
- g) bahalaw túrinde ámelge asadı.

Kishi mektep jası balalarınıń psixikasıń rawajlanıwında onıń xızmet háreketlerinde jańa túrdegi is - háreketiń úyreniw oqıw, oqıy alıw is - háreketiniń payda bolıwı úlken orın tútadı. Bunıń negizgi ózgesheliklerine sabaqta basqa nársenge alań etetúgın nárselerden ózińdi tıyıp dıqqatlı, sırlı otırıwǵa, tıńlap otırıwǵa, este saqlap alıwǵa talaplanıw, ózin uslaw geyde bar shıdam - taqatın iske salıwǵa úyretiledi. Bul júdá qıyın, solay bolsada sol nárseni islewdi óz qálbinde, oy-sezimlerinde sáwlelendiriw arqalı bala kem - kemnen oǵan kónligedi, moyınlaydı.

Usılar menen bir qatarda oqıw xızmetinde eń negizgi orında olardaǵı psixikalıq processleriniń: sezip qabıl etiw, dıqqat, este saqlap, eske túsire alıw, qıyal, oylaw mexanizmleriniń rawajlandırılıp barılıwı iyeleydi. Eń ańsat, anıq nárseniń ózi de dáslep onı kórip, esitip, qolǵa uslap sezip, qabıl etiw arqalı ǵana sanaǵa ótedi. Sonlıqtan bul processlerdi jeterli dárejede payda etpey túrip, túsindiriwdiń paydası joq. Demek baslawısh klass oqıwshılarına tán bolǵan qabıl etiw ózgesheliklerin úyrenip solarǵa sáykes oqıtıw ǵana nátiyjeli boladı.

Baslawısh klasslarda ásirese dıqqat, serlilik júdá kerekli. Dıqqattıń balalarda eriksiz túri kóbirek orın aladı, sebebi qızıqlı, ózine tartqan nárseni bala názerin ózine tez awdaradı, sál nárseden alań bola beredi. Sonlıqtan oqıwdıń birinshi kúninen- aq balada maqsetke qaratılǵan, ózin uslap májbúrlep otıra alıwǵa iytermelewshi erikli dıqqatı shınıqtırıp barıw shárt. Bul sabaqta kórsetpe quraldan paydalanıw, balanıń aldına oqıw maqsetin qoyıw, qızıqtırıw, balanı mudamı sabaq mazmunına qızıqtırıp otırıw arqalı erisiledi.

Kishi mektep jası balalarınıń este saqlap, eske túsire alıwında da ózgeshelikler bar. Ásirese 6-7 jasar balalar qızıqlı, tásirli nárselerdi eriksiz este qaldırıwǵa beyim keledi, al sabaqta oqıwdıń barlıǵı bunday bolıp kele bermeydi, ol oyun emes, ol erkli háreketi, maqsetli kúsh jumsaw da talap etedi. Sonday- aq yadlaw emes, al túsiniw este qaldırıw shárt boladı. Sonlıqtan kóbirek erikli este saqlap, túsiniw alıwǵa baǵdarlandırıw usılları qollanıladı.

Mekteptegi sistemalı túrdegi oqıtıw xızmeti balalardaǵı qıyal obrazları arqalı da rawajlanadı. Balalarǵa tán bolǵan obrazlardı jaratıp, olardı kóz aldına keltirip, elesletiw kóbirek kóz benen kórip este saqlaǵanlardı elesletiwge, este saqlaw elesletiwine beyim keledi. Solay bolsada usı ózgesheliklerge súyenip, solardan paydalanıp óz kózi menen kórmegen, biraq bolǵan, bar nárselerdiń, al geyde ele bolmaǵan nárselerdi de eleslete alıwǵa úyrene baslaydı. Sebebi oqıwda úyretiletúgınlardıń barlıǵın kóz benen kórsetip otırıw múmkin emes, olardıń kópshiligin sóz, til járdeminde, kitaptaǵı jazılǵanları boyınsha, súwretleniwi boyınsha kóz aldına elesletip, olardıń obrazların jaratadı. Mısali: ózi kórmegen xalıqlar, adamlar, qalalar ayırım tariyxıy waqıyalar, ertek, basqada ádebiy shıǵarmalardaǵı obrazlardı, waqıyalardı, keleshekte bolatúgın nárselerdiń obrazların, árman - qálewlerin de kóz aldına elesletip úyrenedi, olardı ózinshe sóylep yamasa súwretin salıp, shıǵarmalarında jazıp bere alatúgın boladı. Bul ózgerisler birinshi klasstıń

aqırlarında, úshınshı klasstan baslap biraz dárejede tezlesedi. Sebebi olarǵa basqa eller, burıngı dáwirler, ádebiy shıǵarma qaharmanları, geometriyalıq figuralar, qıyalda shamalaw arqalı beriletúǵın materiyallar beriledi. Misali: Afrika, Indiya, tawlar, toǵaylar, hár túrli haywanlar, ótmishtegi túrmıs kórinisleri, keleshekтеgi kórinisler h.t.b. Bularǵa úyretiw balada tiklewshi qıyaldı rawajlandıradı.

Al balanıń dóretiwshilik qıyalları, árman - niyetleri olardıń az da bolsa óz betinshe zatlar sóǵıw, súwretler salıw, shıǵarmalardaǵı waqıyalardı ózinshe sóylep, ózinshe talıqlawları arqalı miynet sabaqlarında, tábiyattanıw sabaqlarında, súwret sabaǵında, tariyxtan berilgen materiyallarda, oqıw sabaqlarındaǵı materiyallardı túsindiriw, ózlerine aytırıp kóriw, taptırıw arqalı rawajlanıp baradı.

Solar menen bir qatarda, kishi mektep balalarında oylawdıń ózine tán ózgeshelikleri bolıp olardı esapqa alıp rawajlandırıp barıw talap etiledi.

Baslawısh klass oqıwshılarında basımraq orındı olardıń oylawınıń konkret obrazlıǵı yamasa anıq – konkret háreketler menen baylanıslılıǵı iyeleydi, al oylawdıń joqarıraq, quramalıraq formaları: ulıwmalastırıw, túsinik payda etiw, oy juwmaǵına keliw formaları kem - kemnen keyingi basqıshlarda payda bolıp rawajlanadı.

Bul basqıshta bala oylawındaǵı salıstırıw arqalı anıqlaw úlken áhmiyetke iye. Balalarǵa onsha túsiniksiz nárselerdi túsindiriw ushın hádiyse, qubılıstaǵı, zatlardaǵı ózgesheliklerdi salıstırıp - tekserip tańlap kórsetsek bala ondaǵı uqsaslıq, ayırmashılıqtı tezirek kóredi hám túsinedi. Salıstıra alıw sózsiz zattı bóleklerge, hár túrli táreplerine qarap tallay alıw (analiz jasay alıwǵa) baylanıslı. Bul usılda hár dayım qalay oy júrgiziwde qollanıp úyretsek bala bunı ańsat ózlestiredi. Misali: ósimlikte (klasstaǵı múyeshte túrǵan gúllerde) qanday bólekler bar: putaq - shaqası, japıraǵı, tamırı, reńi hám taǵı basqalar bar ekenligin, olardıń formaların bir - birine ayırmashılıǵınıń, atqaratúǵın xızmetin óz kózi menen kórip úyrenedi. Qanday nárseni de, qanday waqıya - hádiysenide usılayınsha tańlap tawıp úyreniw arqalı, olardı salıstıra alıw uqsaslıq parqın ayırıp ańsatlasadı, pikir en jayıp bir - biri menen baylanısp balada keńirek hám balanı qanaatlandırıtúǵın oy xızmetine alıp keledi. Sonlıqtan kishi klasslarda úyretiw - oqıtıw usılı kórsetpeli háreketler arqalı berilip túsindirilip barılsa, sonshellı anıq, túsiniwge ańsat, jeńil bolıp keledi.

Oylawdıń ekinshi joqarı hám quramalıraq formasına, kórinis xızmetlerine ótiwi, rawajlanıwı 3-4 klasslarda payda bolıp qalıplesedi. Sebebi tek tańlay biliw, salıstırıw processleri arqalı zatlar menen qubılıslardaǵı ishki, kózge onsha taslanıp túrmaytúǵın táreplerin tikkeley biliw qıyın. Misali: ayna aldındaǵı gúllerdiń birewleri - kún nurı jaqsı túsip túrǵanları jap- jasıl, al sayadaǵıları, kún nurı onsha jaqsı túspey túrǵanları sarǵısh, solıńqı kórinedi. Bulardı baqlap barıp

ne ushın bunday degen sawal qoysaq, balalar onıń sebebin izleydi, birewi durıs juwapta beriwi múmkin: «kún tússe ósimlik jaqsı ósedi, olar kún nurınan nár aladı» degen pikirge kelinedi. Bul jerde konkret bir predmettegi ózgeristen basqa predmetlerindeki tap usınday ózgeristide kóre aladı. Mısalı: tek klasstağı gúllerde gana emes, al daladağı terekler de usını kórsetiwge boladı. Nátiyjede nárse hám hádiyse qubılıslardağı kóp nárselerde ulıwma belgi baylanıslardıń barlıǵına túsinedi, bunday ulıwmalıqtı tabıwǵa, olardı qosıp, sintezlep ulıwmalastırıp túsiniqler payda etiwge ótiwge ótedi.

Bul júdá zárúr nárse, sebebi bunday túsiniqler hám ulıwmalastırıwǵa ótiw zatları barqulla ayırıp - ayırıp qarastırıp oturmastan aq zatlar haqqında ulıwma pikir júrgize aladı, biliw ańsatlasadı, jeńillesip baradı, aqılı rawan aktiv háreket etiwge beyimlesip, shınıǵıp baradı.

Bul joqarıdağı kórsetilgenlerdiń ózi de balalarda ele júzege shıqpaǵan múmkinshilik - rezervleriniń kóp ekenligin tastıyıqlap túripti. Sonlıqtan da balalarda bul ne?, ne ushın?, nege kerek? kibi kóplegen sorawlardıń payda bolıwı, oǵan juwap tabıwǵa umtılatúǵınınan derek beredi. Bunnan sheber paydalanıw, balada soraw túwdırıw ilajların kóbirek qollanıw hám problemalıq oqıtıwdı engize barıw úlken rawajlandırıwshı áhmiyetke iye. Bul shártler baslawısh klassta úyretilmese, keyin kesh boladı, olarǵa úyretilmegen bala joqarǵı klassta biypárwa otiratúǵın, hesh nársege qızıqpay, túsınbey, zerigip otiratúǵın bolıp qaladı. Bunday oqıwshılar az emes, olar tómen, sawatsız bolıp shıǵadı.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń rawajlanıwında olardıń jeke insanlıq sıpatlarınıń qalıplesiwide úlken áhmiyetke iye. Bala birinshi kúnnen - aq burıńǵı ǵa qaraǵanda pútkúlley jańa jaǵdayǵa túsedi. Kópshilik balalar arasına túsedi, jatsıraydı, biytanıw jáne muǵallım, mektep ondağı tártip, talap pútkúlley basqasha. Bala bul jaǵdayǵa qalay kónlige aladı. Ol óziniń «Men» in qalay basqaradı?, ózin qalay sezinedi?, basqalar oǵan qalay qaraydı?, ol basqalarǵa qalay qaraydı?, muǵallım kim?, qanday adam?, ol nege talapshań?, men onıń aytqanına nege kóne beremen? kibi júzlegen sorawlarǵa juwap izleydi, kónligemen degenshe ózin biyjaǵday sezedi, ózlerin hár túrli jaǵınan kórsetedi, talaplarǵa shıdamay ketiwi de múmkin. Sonlıqtan bala qálbine qarsılıq túwdırmastan ápiwayılıq penen, baladağı unamli miyribanlıq, enisip aralasıp ketiwge jaǵday túwdıratúǵın usıllardı paydalanıw, qollanıw arqalı gana erisiledi.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураамиз. -Тошкент: Ўзбекистон, 2017. - 103 б.

3. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007.- 544 с.
4. Большая энциклопедия психологических тестов. - М.: Изд-во Эксмо, 2006 – 416 с.
5. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – М.: Юрайт, 2017.
6. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. - 471 с.
7. Ғозиев Э.Ғ. Педагогик психология. Ўқув қўлланма. Т.: ношир. 2014, - 74 б.